

**ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПОЕМИ ІВАНА ФРАНКА
ЯК ОБ'ЄКТ СТУДІЙ МАГДАЛИНИ ЛАСЛО-КУЦЮК**

Ірина КАІЗЕР,

ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет», Чернівці (Україна)
irabosak06@gmail.com**PHILOSOPHICAL AND POLITICAL POEMS OF
IVAN FRANKO AS AN OBJECT OF RESEARCH OF
MAGDALYNA LASLO-KUTSYUK**

Ірина КАІЗЕР,

Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine)
ORCID ID 0000-0002-7202-7937; Researcher ID S-5839-2016

Каїзер І. Ю. Філософсько-політичні поеми Івана Франка як об'єкт досліджень Магдалини Ласло-Куцюк. *Цель* наукової статті – розглядаючи ідейне содержание і проблематику лірико-епічного насліддя класика української літератури, прослідкувати і конкретизувати інтертекстуальні моделі в художественних образах, а також в одній ступені углубитися в психологічність письменника – довести утвердження гуманістичних цінностей і авторський пафос Івана Франка через осмислення його поем. Відповідно, аналіз зроблено крізь призму **сучасних літературознавчих напрямків.** **Висновки.** Доведено, що літературне насліддя класика внесло європейські естетичні і філософські ідеї в українську літературу.

Ключові слова: Франко, інтертекст, «Моїсей», «Смерть Каїна», «Іван Вишенський».

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. У своїй науковій діяльності М. Ласло-Куцюк намагалась протистояти крайностям класичного літературознавства у виборі критеріїв наукового аналізу художнього твору. Саме тому вона активно застосовувала модерні наукові методи й підходи, як-от: соціоніка, інтертекстуальний аналіз. Рецепція критиком поем І. Франка крізь призму сучасних літературознавчих напрямків не була раніше об'єктом спеціальних досліджень. Це становить **актуальність** статті. **Мета** – розглядаючи ідейний зміст і проблематику ліро-епічного спадку класика, простежити і конкретизувати інтертекстуальні моделі у художніх зразках, а також певною мірою заглибитися у психоособистість митця – довести утвердження гуманістичних цінностей та авторський пафос І. Франка крізь осмислення його поемарію.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми. Поеми І. Франка вивчало багато науковців: О. Білецький¹, А. Брагінець², М. Зеров³, А. Каспрук⁴, Є. Маланюк⁵. Дослідження А. Скоця «Поеми Івана Франка»⁶ – проникливе різновекторне прочитання низки ліро-епічних зразків українського класика, що стало результатом понад сорокарічної праці. Саме у цій літературно-критичній розвідці застосовано термін «поемарій» для позначення ліро-епічного спадку І. Франка, яким послуговуватимемося і ми при подальшому аналізі.

Зосередила свій критичний погляд на творах цього жанру й румунський літературознавець Магдалина Ласло-Куцюк. Він, зокрема, викладений в окремих розділах монографії «Текст та інтертекст в художній спадщині Івана Франка»⁷, а також у праці «Велика традиція»⁸.

Виклад основного матеріалу. Гіганту української літератури притаманний активний світо- та суспільно-чуттєвий погляд, що відобразився в експресивній природі творчості і символістських принципах сприйняття дійсності, характерних романтичній художній системі. Але, розвиваючи романтичну поетику, митець не приймає цілої низки засад цього напрямку, передовсім ідеалізму як основи ставлення до дійсності, пантеїстичної концепції природи, культури та історії. Такий нетиповий підхід спостерігаємо уже в ранній філософській поемі «Смерть Каїна», написаній 1888 р.

У центрі твору – питання про пізнання, знання та сенс життя. До зазначеної проблематики зверталися не лише український митець, Байрон («Каїна» англійського письменника І. Франко переклав 1879 р.), Мільтон, Данте та Гьоте. Когнітивні філософські ідеї зустрічаємо у текстах Біблії⁹.

Каїн у Байрона, одержимий пізнанням як найвищою метою, прагне зрозуміти таємницю життя і смерті, хоч йому й не відомо, чи є знання добром. Люцифер же, стверджуючи, що істина – це благо, спокушає Каїна. У той час Ада, дружина Каїна, застерігає, що знання при-

¹ Biletskyy O. Khudozhnya proza I. Franka. Zibrannya prats' u 5 t. [Ivan Franko's artistic prose. Collection of works in 5 t.], K., 1965.

² Brahinet's' A. Filososfs'ki i suspil'no-politychni pohlyady Ivana Franka [Philosophical and socio-political views of Ivan Franko], Lviv: Knyzhkovo-zhurnal'ne vydavnytstvo, 1956, 412 p.

³ Zerov M. Ukrayins'ke pys'menstvo [Ukrainian writers], K.:Vud-vo S. Pavlychko «Osnovy», 2002, 1301 p.

⁴ Kaspruk A. Filososfs'ki poemy Ivana Franka [Philosophical poems by Ivan Franko], K.: Nauk. dumka, 1965, 188 p.

⁵ Malanyuk Ye. Knyha sposterezhen' [The book of observations], K., 1995, 367 p.

⁶ Skots' A. Poemy Ivana Franka [Poems of Ivan Franko], Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2002, 253 p.

⁷ Laslo-Kutsyuk M. Tekst ta intertekst v khudozhnyi spadshchyni Ivana Franka [Text and intertext in the Ivan Franko's Art Heritage], Bukharest: Mustang, 2005, 257 p.

⁸ Laslo-Kutsyuk M. Velyka tradytsiya [Great tradition], Bukharest: Kryterion, 1979, 288 p.

⁹ Laslo-Kutsyuk M. Tekst ta intertekst..., *op. cit.*, P.105.

несе біду. І не помиляється. Пошук істини приводить Каїна до страшних результатів. Аналогічна проблема розкривається І. Франком. І його персонажа знання зробило вбивцею. Адже Авель хотів, відвернувши брата від пізнання, повернути у «лоно простоти». Метафорою істини в англійського письменника є політ Каїна з Люцифером, у Франка такою метафорою стає видіння раю. Першому Каїну пізнання приносить гірке відкриття: «я – ніщо!» Другому – щасливе прозріння: знання – не ворог, а в любові – смисл існування. Але щастя Франкового Каїна ілюзорне, а трагізм долі перевершує трагізм героя романтичного.

М. Ласло-Куцюк не тільки простежує інтертекстуальні зв'язки поеми вітчизняного автора із працями європейських митців, а й здійснює спробу сюжетного трактування¹⁰. Так, на думку науковця, Франковий «Каїн» починає сюжетну хронологію там, де завершилася розповідь Байрона. Тобто з того моменту, коли Каїн, убивши брата і будучи вигнаним, починає блукання світом.

У біблійних текстах нічого не знаходимо про блукання Каїна. Натомість у поемі «Сумління» В. Гюго, перекладеній Франком, описано митарства персонажа, котрий ніяк не міг сховатися від Всевидячого ока. На цих алюзіях акцентує увагу румунський критик.

Містерія Байрона у свій час розчарувала англійських читачів своєю невідповідністю романтичним канонам, створеним епохою і самим автором. Персонаж твору – гордий індивідуаліст, самотній і проклятий (типово романтичні риси), та існує другий бік цієї непростой натури. Як зазначає румунський критик, він скептик, котрий не вірить ні в Єгови, ні в Люцифера, для нього сумнів – головний принцип світобачення. Каїн за характером мислення і поведінки – раціоналіст і аналітик. Такий парадоксальний романтичний тип приваблює І. Франка найбільше. Його герой насамперед мисляча особистість. Навіть формально ця риса втілена у внутрішніх монологів, якими написана більша частина тексту. І хоч мислячий персонаж виявляється невпевненим, роздвоєним, сама думка його наділена такою досконалістю й силою, що він знаходить істину, а з нею мету, громадянську за спрямуванням, і водночас повертає втрачену цілісність власної натури. Ось де головний моральний висновок поеми, цілком новий у порівнянні з романтичними рішеннями аналогічних конфліктів і надзвичайно важливий в рамках творчості І. Франка і тієї концепції особистості, котра буде поглиблюватися в його наступних філософських поемах.

Серед них – «Похорон» – найбільш реалістична й політично точна. Поміж джерел її сюжету називають новелу Проспера Меріме «Душі чистилища», в якій французький прозаїк переробив легенду про Дон Жуана де Маранья. Біографи при цьому зазначають, що в бібліотеці І. Франка були оповідання Меріме¹¹. Надто буквальный пошук джерел загрожує звууженням суті поеми і загалом творчого мислення І. Франка. Ідея подвійності людської натури – старовинна світова тема – прийшла до поета значно раніше, ніж книжки Меріме, задовго до «Похорону» знайшла життя в його ліриці.

Образи І. Франка – і потворна фантазмагорія бенкету, і земля – «розрита могила», і, нарешті, центральний символ поеми – двійник – опрацьовувалися

літературою романтизму. Та якщо «страхиття деякі та дивогляди» нібито старі, зміст їх цілком сучасний. На це недвозначно натякає автор в епілозі.

Підкреслюючи художню спорідненість творів І. Франка і європейських романтиків М. Ласло-Куцюк зауважує, не слід забувати, що образ «розритої могили» зустрічається і у Т. Шевченка. Та й «Сон» автора «Кобзаря» вплинув на І. Франка не менше, ніж уся глибока європейська традиція, аж до філософської драми Кальдерона «Життя є сон».

Знову, як і в поемі про Каїна, І. Франко поширює романтичний конфлікт. Прекрасний романтичний тип розполовиненого крामольника наче вироджується. Дон Фелікс глумився над вірою, Мирон – зраджує ідеал свободи. Дона Фелікса карають «вищі сили», Мирона – народ. Дон Фелікс втілює нову якість людського духу, що усвідомлював свою раціоналістичну сутність, право на сумнів і заперечення, Мирон – таку суперечливість, роздвоєність, трагічну антиномічність цього духу, яка неминуче призводить до загибелі. Романтична ідея про множинну природу людського «я» лягла в основу характеру героя. Ця традиційна концепція також переосмислена українським класиком. На думку румунського українця, множинність, подвійність, продуктивні в романтизмі, для І. Франка виявляються принципом неспроможним, вони уже не підносять до духовних відкриттів, а деморалізують, гублять особистість.

Лінію на створення символічного образу часу І. Франко продовжує у поемі «Мойсей», в якій соціальні колізії знову невіддільні від духовних драм особистості. Ідейною доміантою теми «людина і суспільство» М. Ласло-Куцюк вважає боротьбу вождя народу за єдність власного духу, за громадянський та етичний ідеал.

Твір – алегорично-притчеве осмислення історичної долі українського народу, трагічних шляхів його духовного розвитку. В трактуванні образу Мойсея І. Франко неперевершений у світовій «мойсеїані». Беззаперечно, образ пророка прийшов у літературу із Книги Книг і активно культивувався в мистецтві слова. Одним із найвідоміших творів про біблійного вождя є поема «Мойсей» французького поета періоду романтизму Альфреда Віньї, філософські однойменні драми угорця Імре Мадача та Герхарта Гауптмана. У слов'янських літературах згаданий персонаж зустрічаємо у поемах «Ангели» польського поета Юліуша Словацького, «Бар Кохба» чеського поета Ярослава Врхліцького, «Мойсей» хорвата Сільвіє Краньчевича, які, до речі, перекладав український класик. Це дає підстави низці вчених порівнювати власний твір Франка та поеми слов'янських поетів¹².

Письменник багато і скрупульозно вивчав Біблію, яка стала для нього джерелом багатьох оригінальних художніх праць. Автор сам зазначав, що «велика частина біблійних книг має, крім релігійного, безпосереднє поетичне значення»¹³. Так з'явилися поеми «Смерть Каїна» та «Мойсей».

Образ християнського пророка зустрічаємо не тільки в зразках світової літератури, а й у творах давньої української літератури (зокрема, у «Слові про Закон і Благодать» Іларіона, «Повісті врем'яних літ», притчах Кирила Турівського). У другій половині XIX ст. до об-

¹⁰ Ibid., P. 106.

¹¹ Bilets'kyu O. *Khudozhnya proza...*, op. cit., P. 143.

¹² Skots' A. *Poemy Ivana Franka...*, op. cit., P. 13.

¹³ Franko I. *Zibrannya tvoriv. U 50 t. [Collected works. In 50 v.]*, T. 28. K.: Nauk. dumka, 1980, P. 263.

разу легендарного біблійного пророка звертається Корнило Устиянович, створивши картину та поезію «Мойсей». А 1914 побачила світ поема Миколи Голубця «Мойсей Безумний». Сам автор філософських праць неодноразово звертався до постаті релігійного вождя. Так, маємо алюзії до образу Мойсея у ряді літературних зразків раннього періоду, як-от: у повісті «Петрії і Довбушуки» (1876 р.), у поемах «Ех піхіло», «По-людськи», «Похорон», у збірникові поезій «Мій Ізмагд» («Серцем молився Мойсей»), у повісті «Перехресні стежки», збірці «Semper tūo» та ін. Тобто, перед написанням поеми «Мойсей» І. Франко глибоко аналізував та апробовував у різних літературних полотнах художню постать пророка.

Твір двічі (1905 та 1913) видавався окремими книгами. На території Східної України його опублікував альманах «Розвага», але саме через вступ цензура заборонила видання і знищила його. 1916 поема без «Пролога» вийшла у київському видавництві «Криниця». Погляд внучки Каменяра Зінаїди Франко на вступ більш експресивніший, ніж думка М. Ласло-Куцюк: « «Пролог» являє собою апострофу високого громадянського звучання з усіма формальними ознаками монологічної розмови, де автор ототожнюється із співцем, трибуном свого народу і веде розмову із слухачем і сприймачем драматичного монологу – народом»¹⁴.

У вступі поет проводить паралелі між приреченими на поневір'яння світом українським та єврейським народами, міркує про фатальні наслідки існування нації поза своєю історією. Та все ж класик висловлює сподівання на спасіння свого етносу. «Пролог» стає пророцтвом українського відродження. У поемі на протизагугу біблійській версії немає домінування одного народу над іншим. Це для Франка – аморально і цинічно. Він сподівається, що Україна і її нація займуть своє місце на геополітичній карті світу: «Та прийде час, і ти огнистим видом Засяєш у народів вільнім колі...». У цьому твердженні Ю. Ковалів вбачає натяки на Шевченкове «в сім'ї вольній, новій», звернення до «Книги буття українського народу» М. Костомарова¹⁵. Чимало дослідників відзначають ймовірний вплив ідей «вождівства» А. Міцкевича на створення образу Мойсея-виразника націоналістичних ідей. Так, О. Забужко говорить про позначення ідей «польського месіонізму» на українського поета.

Поема була нав'язана «Другою книгою Мойсеєвою: Вихід», проте основна тема твору – смерть Мойсея як пророка, незвіданого своїм народом. Художня праця побудована на біблійній легенді про Мойсея, який сорок років водив єврейський народ пустелею у пошуках «землі обітованої». Та у Франка пророк – це не просто поведир, лідер, образ його – багатоаспектний, філософський. Звертаючись до аналізу особистості, М. Ласло-Куцюк відзначає, що в Мойсеєві зіткнулися індивідуальні риси його як людини із соціальними функціями поведиря в умовах об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, не підвладного ні Єгови, ані Азазелю.

Будучи людиною з гострим аналітичним мисленням, І. Франко і прототипами для своїх персонажів оби-

рав людей реальних, непересічних. Найповніше розкриває життєвий і творчий шлях І. Вишенського в монографії «Іван Вишенський і його твори». Глибокий аналіз цієї критичної праці І. Франка дав А. Кримський, вказуючи на її позитивні якості й недоліки. При аналізі монографії критик побачив Франка-поета, його художні домисли там, де не вистачало фактів. А. Кримський не без докору підкреслює, що місцями в книзі відчувається «не стільки учена біографія Вишенського, скільки історический роман»¹⁶. Слова вченого запали в серце письменникові, стали імпульсом до написання поеми в якій зображено останній період життя Івана Вишенського, його боротьбу між особистим бажанням рятувати власну душу і почуттям громадського обов'язку. У творі зображено аскетичне життя, релігійні, політичні, моральні засади ченця. Визначальну інтригу сюжетної лінії М. Ласло Куцюк вбачає в антитезі: зречення мирського життя заради спасіння душі. І. Вишенський, як активний антиуніат у ключовий момент відмовляється очолити боротьбу з католицькою навалю, замикається в келії.

Попри художню, символічну умовність зображуваного, в поемі превалює реальний, конкретно-історичний зміст подій. Змальовуючи в десятому розділі посольство до Вишенського з України, І. Франко використовує дійсний історичний факт, коли в 1621 р. представники православної общини, зібравшись у місті Луцьку, ухвалили послати до Константинопольського патріарха прохання, щоб повернути з Афону додому «преподобний мужей россов», а між ними Івана Вишенського. Образи з твору письменника-полеміста «Послання до єпископів» та інших І. Франко вкраплює в лист, який привезли схимнику земляки з України.

Науковці передбачали негативну читацьку реакцію цієї поеми, оскільки тут згадувалася тема відлюдності. Однак, як стверджує М. Ласло-Куцюк, у поемі йдеться про аскезу як подвиг людини, на який здатен далеко не кожен, а тільки сильний духом індивід. У персонажі втілено нерозривну єдність Землі і Неба. Письменник-полеміст – людина з глибокою духовною сутністю, а його пошуки Бога – принципи художнього зображення, які А. Черников відносить до провідних у методі духовного реалізму¹⁷.

Розв'язуючи проблему взаємин особи і колективу, народу і вождя, І. Франко, як у поемі «Іван Вишенський», так і в поемі «Мойсей» стверджує: ідея і герой-борець не можуть відірватись від соціуму. Така спроба — трагічна по самій своїй суті. Лише суспільна праця, служіння народові можуть при-нести щастя людині. Якщо багато західноєвропейських письменників, попередників і сучасників автора «Коменярів» Байрон, Шеллі, Ібсен, Гауптман – зображували народ тлом для яскравого показу гордих і недосяжних особистостей, то в поемах І. Франка герої тісно пов'язані з етносом, їх дії зумовлені впливом суспільства, котре виступає рушійним фактором у внутрішній боротьбі персонажів. На цю особливість поемарію вказувала науковець із Румунії.

Висновки. Загалом, літературний спадок І. Франка, за влучним висловом Івана Денисюка, став «ін'єкцією європеїзму» в українську літературу, прищепивши на національному ґрунті модерні форми й засоби худож-

¹⁴ Hnatyuk O. Mizh literaturoyu i politykoyu [Between literature and politics], K.: Dukh i litera, 2012, P. 12.

¹⁵ Kovaliv Yu. Istoriya ukraïns'koyi literatury. U 10 t. [History of Ukrainian literature], T. 1. K.: Akademiya, 2013, P. 333.

¹⁶ Krimskiy A. «Ioann Vishenskiy, eho zhyzn' i sochineniya» [Ivan Vyshensky, his life and works], Tvoriy. U 5 t. [Works. In 5 v.], T. 2, K.: Nauk. dumka, 1972, P. 421.

¹⁷ Chernikov A. «Opyt dukhovnoho romana: «Puti nebesnyye» Ivana Shmeleva» [Experience of the spiritual novel], Literatura v shkole [Literature in a school], 2003, N 2, P. 18.

ньої виразності, новочасні естетичні та філософські ідеї, «вічні» теми й проблеми метаісторичного та вселюдського значення¹⁸. У власній творчості письменник випробував чи не всі відомі на той час літературні жанри. Поза сумнівом, автор філософських поем «Мойсей» та «Смерть Каїна» – найвидатніший український письменник пошевченківської доби, найяскравіший «культурний герой» другої половини ХІХ століття, який вершинними своїми здобутками сягає мистецьких обривів століття ХХ-го. Наслідком його творчої праці стали європеїзація, інтелектуалізація та естетизація національної художньої свідомості.

Kaizer I. Yu. Philosophical and political poems of Ivan Franko as an object of research of Magdalyna Laslo-Kutsyuk. In her scientific work, Magdalyna Laslo-Kutsyuk tried to resist the extremes of classical literary criticism in the choosing of criteria our scientific analysis of a work of art. That is why she actively used the modern **scientific methods and approaches, such as: sociotics, intertextual analysis.**

Critic's reception of Ivan Franko's poems through the prism of contemporary literary trends has not been previously the subject of special studies. This is the **relevance** of the article.

The aim is by examining the ideological content and problems of the lyric-epic heritage of the classics, to trace and specify the intertextual models in artistic samples, and also, to some extent, to delve into the psycho-personalities of the artist - to prove the affirmation of humanistic values and the authoritative pathos of Ivan Franko through the comprehension of his lyric-epic heritage.

Conclusions. In general, the literary heritage of Ivan Franko, according to Ivan Denysyuk, was an "injection of Europeanism" in Ukrainian literature, having instilled modern forms and means of artistic expression, modern aesthetic and philosophical ideas, "eternal" themes and problems of metahistorical and of universal significance on a national basis.

In his own work, the writer experienced almost all known literary genres at that time.

Undoubtedly, the author of the philosophical poems "Moses" and "Death of Cain" is the most prominent Ukrainian writer of the post-Shevchenko period, the brightest "cultural hero" of the second half of the nineteenth century, who with his high achievements reaches the artistic horizons of the twentieth century.

The results of his artistic work became the Europeanization, intellectualization and anesthetization of the national artistic consciousness.

Key words: Franko, intertext, «Moses», «Ivan Vyshensky», «Death of Cain».

Kaizer Iryna – викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», аспірант кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. Автор понад 10 науково-методичних публікацій. Відповідальний секретар спільного українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Коло наукових інтересів: сучасні літературознавчі методи (історико-порівняльний, герменевтичний, рецептивний, інтертекстуальний, соціонічний), викладання української мови як іноземної.

Kaizer Iryna – teacher of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies of High Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University", postgraduate of the department of Ukrainian literature of Yuriy Fed'kovych Chernitsi National University. Author of over 10 scientific and methodological articles. Executive secretaries of Ukrainian-Romanian scientific journal «Current issues of social studies and history of medicine». Research interests: modern literary methods (historical-comparative, hermeneutic, receptive, intertextual, sociotic), Ukrainian language as a foreign language.

Received: 24.01.2018

Advance Access Published: March, 2018

© I. Kaizer, 2018

¹⁸ Denysyuk I. «Novatorstvo Franka-prozayika» [Innovation Frank's prose writer], *Ukrayins'ke literaturoznavstvo [Ukrainian literary criticism]*, 2008, Vyp.70, P. 150.